

BAĞIMSIZLIKLARININ 20. YILINDA KAZAKLARIN İSTİKLÂL MÜCADELESİ TARİHİNE BİR BAKIŞ

An Overview of the History of the Kazakhs' Struggle for Freedom in the 20th
Anniversary of Their Independence

Ali KAFKASYALI*

“Ben, öz halkımın katlanılmaz katlanıp, dayanılmaz dayanan sabrına hayranım! Sonsuz ve acımasız istilâ sellerinin bazen kemirip öğüttüğü ve sürüklediği çok acı, kıymıllı zamanlarda çile çekse de sağlam kalabilmeyi başarmıştır.”

-Nursultan Nazarbayev-

ÖZET

Türkistan'dan göç eden Türk kavimlerinin bakiyeleri ile sonradan buraya gelen muhtelif Türk boylarının birleşmesiyle oluşmuş bir Türk toplumu olan ve Türkistan'ın otağası/ocak ağası sayılan Kazak Türkleri, bağımsız yaşamak için çok büyük bedeller ödemek zorunda kalmışlardır. Abılay Han, Kenasarı, Tevke Han, Bögenbay, Bükey Han gibi onlarca Kazak han ve beyinin olağanüstü gayretleri ile bugüne gelmişlerdir. Kazakların tarihinde Kalmuk ve Rusların saldırı ve işgalleri büyük yer tutmaktadır. Büyük güçlerin güdümüne giren ihtirasslı Kazak hanlarının isyan ve saldırıları da Kazakları çok uğraştırmıştır. Kazakların ordalara/cüzlere bölünmeleri veya diğer Türk tayfaları ile çekişmeye, didişmeye girmeleri her defasında hasım güçlerin istilasını getirmiştir. Kazakistan, Ruslar başta olmak üzere çeşitli işgal güçleri tarafından defalarca işgal edilmiş, mal varlıkları, sanat eserleri yağmalanmış, insan güçleri sömürülmüş, ülke insanları siyasî, sosyal ve kimyasal çalışmalarda denek olarak kullanılmıştır. İlimskilerin projeleri Çar ve Sovyet yönetimlerinin uygulamaları ile dillerinden ve dinlerinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Hürriyet ve bağımsızlık mücadelesi verilirken yaşanan millî ve manevî heyecan, ödenen bedeller zamanla unutulmuş, millî hasletler, manevî değerler, gerçek kahramanlar ihmal edilmiş, kurgulanmış kahramanlar sahneye çıkarılmış, sonuçta yeniden felâketlerle karşı karşıya kalınmıştır. 20. yüzyılın son

* Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkoloji Fakültesi Öğretim Üyesi, Türkistan – Kazakistan, akafkasyali@hotmail.com

çeyreğinde bütün Kazak halkının, Sovyet hâkimiyetindeki diğer halklarla birlikte bağımsızlık mücadelesi başlatmaları ve başarıya ulaşmaları asırlardır ödenen bedellerin semeresidir denilebilir. Kazakların son yüz yıllık tarihi okunduğunda kahraman geçmişleri ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Kazak Türkleri, Kazakistan'ın Bağımsızlığı.

ABSTRACT

Part of the Turkic tribes which have moved from Turkestan, having united with other various Turkic tribes, have created the Kazakh state which become one of leading powers of Turkestan and which later paid much for independence. Extreme efforts of Abylai Khan, Kenesary, Tauke Khan, Bogenbai, Bokei Khan and other known historical persons have brought them to these days. There were hard times throughout history of Kazakhs, such as the Jungarian invasion and the Russian colonialism. Rebellious Kazakh leaders added more to the problems in difficult times. Division of Kazakhs into the juz system, and collisions and disagreements with the other Turkic peoples caused often foreign interventions and invasions. Kazakhstan was colonized and exploited by various forces, mainly Russia. Works of art were destroyed, and the population was exploited, creating political and social injustice. And the imperial Russia tried to deprive the Kazakhs of their language and religion with various projects. As a consequence, the cost of the struggle for freedom was forgotten, besides the national spirit, national values and real heroes, who replaced new, fictitious heroes. This was a new catastrophe. In last quarter of the 20th century the entire Kazakh people, together with the other peoples enduring the power of Soviets, rose against the foreign administration. The result was indeed fruit of the centuries-long efforts and struggles. History of the Kazakhs for last century would reveal the heroic past of this people.

Keywords: Kazakhstan, Kazakhs, Independence of Kazakhstan.

Kazak Türkleri, Türkistan'dan göç eden Türk kavimlerinin bakiyeleri ile sonradan buraya gelen muhtelif Türk boylarının birleşmesi ile oluşmuş bir Türk toplumdur. Asırlarca Türkistan'ın otağası/ocak ağası görevini yürütmeye çalışan Kazak Türkleri, bağımsız yaşamak için çok büyük bedeller ödemek zorunda kalmışlardır. Canıbek, Abılay Han, Kasım Han, Kenasarı, İsatay, Er Esim, Tevke Han, Bögenbay, Karanbay, Abdulgaffar, Bükey Han gibi onlarca Kazak han ve beyinin olağanüstü gayretleri ile bugüne gelmişlerdir. Defalarca Rusların desteğini alan kuzey komşuları Moğol/Kalmuklar ile Rusların yönlendirdiği ihtiraslı Kazak hanlarının saldırılarına, zayıf duruma düştükten sonra ise bizzat Rusların saldırı ve istilalarına maruz kalmışlardır.

Kazakistan'ın yeraltı ve yerüstü zenginliklerine, tarım, ziraat ve sanayi için çok elverişli alanlara sahip olması komşu devletlerin iştahını sürekli kabartmıştır. Bu zenginliklere sahip olmak için her türlü yola başvurmuşlardır. Basiretsiz ve dirayetsiz hanların yöneti-

minde oldukları zaman ordalara/cüzlere bölünmüş, birbirleriyle didişmişler dolayısıyla ülkeleri işgal edilmiş, mal varlıkları gasp edilmiş, zenginlikleri talan edilmiş, insan güçleri sömürülmüş; ülke insanları siyasî, sosyal ve kimyasal çalışmalarda denek olarak kullanılmış, bağımsızlıklarını kaybetme noktasına gelmişlerdir.

19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın son çeyreğine kadar Kazakların bağımsız yaşadıkları söylenemez. Çar I. Nikola, 1854'te yayımladığı bir fermanla, bütün Kazak topraklarını Rusya'nın hâkimiyeti altına aldığını ilan eder. 1905 yılına kadar ülkenin işlenebilir arazisinin yarısına tekabül eden 46.472.055 hektar arazi Rus göçmenlere dağıtılır.¹ 1893'ten itibaren, bilhassa 1905-1907 Devrimi yıllarında Rusya içlerinden büyük göçler hâlinde 438 bin Rus aile (yaklaşık 3 milyon Rus) getirilerek Kazakların elinden alınan arsa, mülk ve arazilere yerleştirilir.² Kazakistan'ın en mümbit arazileri ve en önemli yerleşim yerleri Rusların eline geçer. Kazakistan'ın beşte biri askerî kışla, hava alanı ve poligonlarla kaplanır. Dünyanın en büyük nükleer deneme poligonu olan Nevada Poligonu burada kurulur.³ Ülkenin stratejik yerlerine kurdukları askerî tesislere ve fabrikalara tamamen Ruslar yerleştirilir. Rusya içlerinde bulunan bazı sanayi tesisleri ve fabrikalar buraya nakledilir. Bu fabrikaların çevresinde onlarca Rus işçi kolonileri oluşturulur.⁴

Ruslar, hem Çarlık döneminde hem Sovyetler Birliği döneminde Kazak Türklerinin dinî, millî, siyasî, sosyal ve iktisadî hayatlarında büyük tasarruflar yaparlar. Bir taraftan dinî, millî, siyasî ve sosyal konularda yasaklar getirirken diğer taraftan Kazakların aleyhine çok acımasız iktisadî kararlar alırlar. Ülke varlıkları sömürülür. Rus dili, kültürü hâkim kılınmaya çalışılır. Ruslar, Kazak Türklerini var eden en önemli unsur olan Müslümanlığı tesirsiz hâle getirmek için büyük gayret sarf ederler. İlminski'nin projesi ile Çarlık döneminde başlatılan Türkleri dilinden ve dininden uzaklaştırma çalışmaları Sovyetler Birliği döneminde de devam ettirilir.⁵

Moskova adına Kazakistan'ın başında bulunan Goloşekin,⁶ Kazakistan'ın üzerinde kızıl balyoz kesilir. 1925 yılında başlattığı Kazak aydınlarını ortadan kaldırma çalışmalarına

¹ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 162.

² Heyet, Kazakistan, **Azerbaycan Sovét Ensiklopédiyası II**, Bakı, 1978, s. 563.

³ Manas K. Kozıbayev ve Satar F. Majıtov, "Kazakistan Cumhuriyeti", Çev. Aysem Nauşabayaeva, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 322.

⁴ Reşit Rahmeti Arat, "Kazakistan", **İslâm Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s. 497.

⁵ Mekemtas Mırzahmetov, **Kazak Kalay Orıstandırıldı**, Atamura Yayınları, Almatı, 1993, s. 3, 57, 90.

⁶ Filip İsaevic Goloşekin (1876–1941), Acımasızlığı, merhametsizliği ve Türk düşmanlığı ile bilinen ünlü Rus bürokratıdır. Sovyetler Birliği'nin çok çeşitli yerlerinde önemli makamlarda bulunmuştur. Sibiryâ bölgesinde ve Türkistan'da askerî ve idarî görevler yapmıştır. 1925 yılında Kazakistan devlet başkanlığına getirilmiştir. 1933 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Kazakistan aydınlarının % 80'inin öldürülmesi, aydınların eşlerine ve kızlarına toplama kamplarında yıllarca işkence yapılması onun döneminde olmuştur. 1930'lu yıllarda meydana getirilen ve halkın "Kızıl Kırgın" dediği katliâm da onun marifetiyle yapılmıştır.

1930'lu yıllarda büyük hız verir. 3 milyon civarında insan siyasî suçlu sayılarak çeşitli çalışma kamplarına gönderilir. 25 bin kişi idam edilir. Rus ve yerli işbirlikçi komünistler tarafından “vatan haini” suçlaması ile suçlanıp öldürülen veya sürgüne gönderilen siyasî suçluların eşleri, anneleri ve kızları da kısa adı ALJİR olan (Akmolinski lager jen izmennikov rodını) Vatan Hainlerinin Eşlerine Ait Akmola Özel Kampı'nda işkenceye tabi tutulurlar. Sadece bir yıl içerisinde 655'i hamile 2.103 kadın götürülür. Yapılan kötü muamele ve işkenceden bazıları delirip ölür, bazıları sakat kalır⁷.

20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde onlarca yıllık mücadelenin kazandırdığı tecrübe ve can havliyle bağımsızlık meşalesi alevlendirilir ve milyonlarca Kazak Türkünün kollarında Kazak semalarına kaldırılır. Öyle bir kaldırılır ki, onu söndürmeyi ve indirmeyi büyük güçler göze alamazlar. Kazaklar, diğer Türk tayfalarında görüldüğü gibi, tarihî hayatlarında pek çok ilgi çekici “olay”, “uygulama” ve “kahramanlarla” karşılaşmışlardır. Bazıları zafere, bazıları hezimete götürmüştür. Türk tayfaları içerisinde en fedakâr ve mücadeleci bir tayfa olan Kazakları, hezimete uğratan ve zafere götüren kahraman, olay ve uygulamaları yeni kuşak Kazaklara, aynı zamanda diğer Türk tayfalarına güvenilir kaynaklardan sunmak gerekmektedir. Bu çalışma bu maksatla hazırlanmıştır.

1. İlk Bağımsızlık Hareketleri ve Kazak Adının Alınışı

Kazakların, “Kazak” adını alma ve bu ad altında ilk bağımsızlık hareketi yapmaları 15. yüzyılın ortalarında görülür. Kazaklar, diğer Türk tayfalarından farklı kimseler değildir. Başka bir ifade ile Kazaklar⁸ bu coğrafyadan göç eden Türk kavimlerinin bakiyeleri ile sonradan buraya gelen muhtelif Türk boylarının birleşmesi ile oluşmuş bir Türk topluluğudur. Kazak adını almadan önce Altınordu ve Timur devletlerinin parçalanmasıyla Ural Dağlarının doğusunda Yayık ve İrtiş Nehirleri arasında kurulan Özbek Hanlığı'nın bünyesinde yer alır ve Özbek adını taşırlar. Özbek Hanlığı'nın (1428-1462) başında bulunan Ebül Hayr Han'ın, Moğollarla yapılan savaşta dirayetsiz davranması ve Sir Derya boyundaki tayfaların yağmalanmasını önleyememesi sebebiyle aynı soydan, yani Cuci soyundan Canıbek ve

⁷ Armiyal Tasımbekov, **Jan Davısı** ALJİR Arhipelağı, Jalın Yayınları, Almatı, 1994, s. 21.

⁸ Bugünkü Kazakistan coğrafyası asırlardan beri çeşitli kavimlerin bilhassa Türk kavimlerinin geçit yeri olmuştur. Miladın ilk senelerinden itibaren Hunlar bölgenin sakinleri olarak görülür (Reşit Rahmeti Arat, Kazakistan, **İslâm Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s. 48). İlk devlet yapılanması Türkler tarafından oluşturulur. 6. asrın ortalarından itibaren Türk hâkimiyetini ellerinde bulunduran Türk hanlıklarının yerini 8. asrın ilk yarısında Türkeşler, ikinci yarısından itibaren ise Karluklar alır (766-940). Şehirleşme ve iktisadî gelişmeler bu dönemde olur. 8-10. asırlarda güney Kazakistan'da İslâm dini kabul görür. 10. ve 11. yüzyıllarda ülke Oğuzların hâkimiyetine girer. 10. asrın sonlarında Doğu Türkistan ve Yedisu bölgesinde Karahanlılar Devleti kurulur. 12. asrın ilk yarısında Karakitaylar devleti görülür. 1219-1221 yıllarında Moğolların işgaline uğrar. Moğol istilası Türk halklarını siyasî, sosyal ve ekonomik yönden çok geri bırakır. Moğol hâkimiyeti müddetince önce Kızıl Orda'nın daha sonra Ak Orda'nın hâkimiyetinde kalırlar (Heyet, Kazakistan, **Azerbaycan Sovét Ensiklopediyası II**, Bakı, 1978, s. 563).

Kerey adlı iki Türk beyi, kendilerine bağlı tayfaları da alarak Balkaş Gölü'nün güneybatısındaki Çu Nehri boylarına, Esen Buga Han'a tabi bulunan coğrafyaya göçerler. Böylece burada "hür ve serbest yaşamayı seven, mâcerâperest, âsi" anlamına gelen "Kazak" adıyla anılan Türk boyunu meydana getirirler.⁹ Bir süre burada serbest, bağımsız ve başlarına buyruk yaşadıkları sonra,¹⁰ Canibek ve Kerey çok geçmeden bazı Türk uruklarını yanlarına toplamayı başarır ve 200 bin kişilik bir güç olurlar. Neticede 1465 yılında Kazak Hanlığı'nı kurarlar.¹¹ Canibek ve Kerey, Kazakların ilk hanları olurlar.

Canibek ve Kerey Han (1465-1480) kısa sürede komşu hanlıklardaki bazı Türk tayfalarını ve 1462'de Doğu Çağatay hanı II. Esen Buga'nın ölümüyle meydana gelen karışıklıktan faydalanarak Yedi Su bölgesindeki bütün Türk tayfalarını da yanlarına almayı başarırlar. Kendi soyundan olan ve kendi idaresinden ayrılmış hanlık kuran Kazakların güçlenmesini çekemeyen Ebül Hayr Han, Kazaklar üzerine yürür. Ne var ki bu savaşta ölür (1468). Özbek hanlığında meydana gelen karışıklık üzerine bir çok Türk tayfası daha Kazaklara katılır. Kazakların ülkesi Sır Derya boylarına kadar genişler.

Kazaklar, Kerey Han'ın oğlu Burunduk Han (1480-1511) devrinde çok iyi teşkilatlandırılır. Canibek Han'ın oğlu Kasım Han (1511-1523) döneminde ise şimdiki Kazakistan topraklarını içeren güçlü bir devlete sahip olurlar. Sır Derya boyundaki bütün şehirler ve Yedi Su bölgesi onların olur. Kazak Hanlığı'nın o güne kadarki hükümet merkezi Sıganak'tan Türkistan (Yesi) şehrine taşınır. Ahmet Yesevî Külliyesi hükümet merkezi yapılıdır. 300 bin kişilik bir orduları olur. Kazak Örfi Hukuku "Qasım Qanın Qasqa Colı" (Kasım Han'ın Aydınlık Kanunları) diye sistemleştirilir.¹²

2. Çar Rusya'sının Kazakistan'a Yönelişi ve Rus Desteği ile Kalmukların Saldırıları

Tahir Han (1523-1533) döneminde hanın yetersizliği yüzünden Kazaklar çok sıkıntılı yıllar geçirir. Ülke parçalanır. Sır Derya boyları Türkistan dahil Kırgızların eline geçer. Siyasî ve askerî kabiliyeti yüksek biri olan Kasım Han'ın oğlu Ak Nazar Han, iktidarı ele alınca (1538-1580) parçalanmış Kazakları yeniden bir yönetim altında toplamayı başarır. Üç asra yakın Türklerin hakimiyeti altında yaşayan Ruslar, Altınordu Devleti'nin Timurular tarafından yıkılmasından sonra başı boş kalırlar ve Türk hanlıklarını birer birer istila ederek Türkistan'a doğru yayılmaya başlarlar.¹³ Çar Rusyası, 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan hanlıklarını istila ederek Kazaklarla komşu olur. Rusların bu hareketi, Kafkasya ve Türkis-

⁹ Reşit Rahmeti Arat, age., s. 499; S. G. Klyashtorny ve T. İ. Sultanov, **Kazakistan. Türkün Üç Bin Yılı**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 256.

¹⁰ Wilhelm Radloff, "Kazaklar ve Kırgızlar", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 368.

¹¹ Reşit Rahmeti Arat, age., s. 499.

¹² Ferhat Tamir, "Kazak Hanlığı", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 8, s. 650.

¹³ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, 142.

tan'a yürüyeceğinin işaretidir.¹⁴ Rusların entrikaları sebebiyle olsa gerek Türk hanlıkları çekişme ve didişmeye başlar. Ak Nazar Han, Taşkent hanı Baba Sultan tarafından öldürülür. Yerine geçen Şıgay Han (1580-1582) intikam alayım derken savaşta ölür. Onun yerine oğlu Tevkel Han (1582-1598) yönetimi ele alır.

Tevkel Han, Taşkent hanı Baba Sultan ile Türkistan şehri önlerinde meydan savaşı yapar. Baba Sultan öldürülür (1582). Ertesi yıl Taşkent alınıp bütün bozkıra hakim olunur. Çar Rusyası, Tevkel ile dostluk kurarak Safevî Türk Devleti ve Sibir Hanlığı'nın üzerine yürümek istemektedir. Tevkel Han'ın, Andican, Taşkent ve Semerkant'ı alıp Buhara'yı kuşattığı ve bu kuşatma esnasında yaralanıp Taşkent'te öldüğü günlerde Rus Çarlığı da 16 yıldır yemediği Küçüm Han'ın yönetimindeki Sibir Hanlığı'nı yıkıp ülkesini işgal eder (1598). Sibir Hanlığı bünyesindeki pek çok Türk tayfası Kazak Hanlığı'na tabi olur. Ruslar, Kazak Hanlığının kuzeyden de komşusu olur.

Esim Han (1598-1645), komşu Türk hanlıklarıyla iyi ilişkiler kurup Taşkent'te yeni bir hanlık kurmak isteyen Tursun Sultan'ı da öldürerek hanlığını güçlendirmeye çalışır. Gösterdiği kahramanlık "Ensegey Boylı Er Esim" adlı destanın konusu olur. Kazak hukukunu "Esim Qannın Eski Colı" (Esim Han'ın Eski Kanunları) adıyla yeniden düzenler. Bu dönemde güçlü duruma gelen ve Rusların da desteğini alan Moğol asıllı Oyrat ve Kalmuklar, Kazaklar üzerine saldırmaya başlar. Kalmukların Rus destekli saldırıları Cengir Han (1645-1652) zamanında şiddetlenerek devam eder. Cengir Han, komşu Türk Hanlıkları ile ittifak oluşturur. İlk savaşta başarılı olur ancak ikinci savaşta Cengir Han ölür. Bahadır Han Devri (1652-1680), Kalmukların iç karışıklığı sebebiyle sükûnet içerisinde geçer. Aynı zamanda Kazaklarda yeniden bölünme âlâmetleri başlar. Tevke Han (1680-1715), Kazakların bölünmesini önlemek için Köl Töbe'de kurultaylar düzenler, Kazakların üç cüzünü bir araya getirir. Beylerin yetkilerini artırır. Merkezî otoriteyi güçlendirir. Komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurar. Karakalpak ve Kırgızlardan bazı tayfaları yanına alır. Ruslarla diplomatik ve ticarî ilişkiler kurar. Kalmuklara karşı koymak için Ruslardan silah yardımı alır. Rusların her iki tarafa da silah yardımı yaptığı görülür. Bütün bu tedbirler Kazak Hanlığını zayıf düşmekten kurtaramaz. Kalmukların saldırıları devam eder. Kazaklar Kırgız ve Karakalpaklar ile birleşerek Kalmukları ülkeden çıkarırlar; ama yine saldırılar devam eder. Kayıp Han (1715-1718) devrinde saldırılar hız kesmez. Kayıp Han'ın savaşta ölmesi ülkeyi daha da sıkıntıya sokar.¹⁵

3. Kazak Hanlığının Cüzlere Bölünmesi ve Kalmuk İstilasası

18. yüzyıl, Kazak Hanlarının çok büyük yanlışlar yaptığı, bağımsızlıklarını yitirme noktasına geldikleri bir dönemdir. Tevke Han'ın oğlu Bolat Han (1718-1730) başa geçtikten sonra onun hanlığını bazı sultan ve beyler kabul etmez. Bolat Han ile Küçük Cüz Hanı Ebül Hayr arasında ihtilaf çıkar. Ebül Hayr, Bolat'ın hanlığını kabul etmekten imtina eder ve 1718'de Küçük Cüz'ün bağımsızlığını ilân eder. Cüzlere bölünürler. Üç ordu (cüz/yüz,

¹⁴ Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 642.

¹⁵ Ferhat Tamir, **age.**, s. 652.

Akarıs, Bekarıs ve Canarıs ataların soyundan gelenler) şeklinde yapılanırlar. Büyük Ordu (ulu cüz) Yedisu, güneydoğu ve güney Kazakistan; Orta Ordu (orta cüz) doğuda Çin sınırından batıda Torğan'a kadar; Küçük Ordu (kişi cüz) ise batı Kazakistan, Hazar'ın kuzeyi, Sır Derya'nın aşağı mecrasından Aral'a kadar olan bölgeye sahiplenir.¹⁶

Kazakların didişip parçalandıkları bu dönemi fırsat bilen Kalmuklar, 1723 yılı baharında aniden saldırıya geçerler. Hazırlıksız yakalanan Kazaklar, Kalmuklar karşısında tutunamazlar. Büyük gruplar hâlinde kuzey Kazak bozkırlarına çekilirler. Üç yıl süren bu saldırılarda çok büyük can ve mal kaybına uğrarlar. Ancak mücadeleyi bırakmazlar. 1728 ve 1729 yıllarında yapılan iki savaşta da Kalmuk ordusunu yener ve Kazak topraklarının büyük bir kısmını kurtarırlar. Bu yıllarda Kazaklar arasından destanlara konu olan Bögenbay Batır, Canıbek Batır, Karanbay Batır, Sabalak Batır gibi büyük kahramanlar çıkar.¹⁷

Bolat Han'ın ölümünden sonra (1730) Kazak Hanlığı'nın birliği tamamen bozulur. Cüzler arasında didişme başlar. Ulu Cüz, Kalmuklar ve Hokant Hanlığı arasında paylaşılır.

4. Kazak Hanlarının Rus Hâkimiyetine Girmesi

Bunca hadiseden ders alınmamış olsa gerek, Küçük Cüz'ün hanı Ebül Hayr Han, çok büyük bir yanlış yapar. Yüz binlerce Kazak Türkünün canı pahasına elde ettiği bağımsızlıklarını tehlikeye düşürür. Diğer hanlardan daha güçlü olmak ve Kalmuk saldırılarından korunmak için Ruslar'dan yardım ve himaye talep eder. Ebül Hayr, kurultay kararı almadan, kendine bağlı Kazak tayfalarıyla birlikte Rus Çarlığı'nın himayesine girer. Türklerin Deli Petro, Rusların Büyük Petro diye adlandırdıkları Pyotr Velikiy Alekseyeviç (1672-1725), İran seferinden dönerken Astrahan'da Ufalı Başkurt Prensi Aleksey İvanoviç Tevkel'e şöyle der: “*Her ne kadar Kazaklar ile Kırgızlara güvenmek mümkün değilse de, onların memleketini mutlaka himayemiz altına almak zorundayız. Zira Kazak ve Kırgız bozkırları, bütün Asya'ya açılan en önemli kapıdır.*”¹⁸ Petro, 1722 yılında yaptığı başka bir konuşmada aynı mealde şöyle der: “*Kazakların ordaları (cüzleri) bütün Asya memleketlerinin anahtarı ve kapısıdır. Bu yüzden bu ordalar Rus himayesi altına alınmalı ki, bunlar vasıtasıyla diğer bütün Asya memleketleriyle irtibat kurulabilsin ve Rusya için faydalı ve uygun tedbirler alınabilsin.*”¹⁹ Petro'nun bu dileğini emir telakki eden Ruslar, Ebül Hayr Han'ın teklifini hemen kabul ederler. Hem de Rusya'ya sadakatle hizmet edeceği, vergi vereceği, ülkenin bazı stratejik yerlerinde kale yapılmasını kabul edeceği ve diğer Rus tebaalarına zarar vermeyeceği taahhüt ettirilerek. Çariçe Anna İvanova 19 Şubat 1731 günü yayımladığı tamimle, Ebül

¹⁶ Dâna Moldabayeva, “Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme”, **Bilig**, S. 21, s. 27-44, Ankara, s. 30; K. S. Karajan, **Kazakistan Tarihi**, Avtorlık Ujım, Almatı, 2009, s. 133.

¹⁷ Ferhat Tamir, **age.**, s. 653.

¹⁸ Mehmet Saray, “Rusya'nın Türkistan'da Yayılması”, **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 691.

¹⁹ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, s. 49.

Hayr Han ve maiyetindekileri Rus tebaası ilan eder.²⁰ Ruslar derhal Batı Kazakistan'ın Orenburg gibi pek çok stratejik noktasında, her biri bir askerî üs niteliğinde olan kaleler inşa ederler.²¹ 1734'ten 1750'ye kadar Türkistan'ın kuzeyinde Orenburg'dan İli Nehri'ne kadar 150'ye yakın kale inşa ederek Çin Seddi'ne benzer bir set oluştururlar.²²

1730'da Kazakların hanı seçilen Ebül Menbet Han, hanlığını gönüllü olarak, Kalmuklarla yapılan savaşlarda büyük kahramanlık gösteren Sabalak Batır'a verir. Sabalak Batır Abılay adını alarak hanlık makamına oturur (1735). Abılay Han, cüzleri bir araya getirip Kazakları bir yönetim altında toplamak ve kaybettikleri yerleri geri almak için büyük gayret gösterir. Kalmukların hâkimiyetinde bulunan Ulu Cüz'ü kurtarır. Orta ve Ulu cüzlerin tamamı ile Küçük Cüz'ün bir kısım tayfaları, Abılay Han'ın yanında yer alır. Nispeten Kazakların birliğini sağlar. Çinlilerin Kalmuklar üzerine yürüyerek onları ezmesi de Abılay Han'ın işini kolaylaştırır. Hatta Abılay Han, Rus tehdidinden korunmak için kendi kendilerini yönetmek kaydıyla Çin himayesine girer.²³

Abılay Han 1781 yılında ölür. Kabri Türkistan'da Ahmet Yesevî külliyesi dâhilindedir.²⁴ Onun ölümünden sonra oğlu Veli Han, Orta Cüz'e han olur ve Çin himayesinde kalmaya devam eder. Ancak Rus baskısının artması üzerine 1788'de Rus himayesine geçer. Neticede Ruslar, 1822'de Orta Cüz Hanlığını lağvedip yönetimi kendi ellerine alırlar ve 1802'den beri Hokant Hanlığı'nın elinde bulunan Ulu Cüz'e ait Türkistan, Sayram, Şimkent ve Talas Irmağı bölgesini istila eder.

Ruslar, Kafkasya, Kırım ve Balkanlarda uyguladığı yöntemi burada da uygular. Elçiler, tüccarlar, askerî birlikler sevk eder.²⁵ İstilâ ettiği Kazak coğrafyasının stratejik merkezlerinde önce askerî koloniler oluşturur, arkasından sanayî ve ziraat kolonileri kurarak mümbit Kazak arazilerini onların hizmetine verir.²⁶ Kazakların mümbit arazilerinin ellerinden alınıp Ruslara verilmesi, ana yurtlarına on binlerce Rus göçmeninin getirilip yerleştirilmesi, ağır vergi talebine muhatap olmaları, mahalli işbirlikçi yöneticilerin Rusları memnun etmek için halka aşırı baskı yapmaları, Kazaklarda tahammül gücü bırakmaz. Kazaklar, 1783 yılında Sırım Batur önderliğinde isyan ederler. Ruslara karşı yapılan ilk büyük isyan olan bu hareket 15 yıl sürer. Rusların her türlü baskı ve zulmüne rağmen durdurulamaz. Ancak Ruslar hileye başvururlar. Devlet ciddiyeti ile bağdaşmayan bir tavırla onlara, bundan sonra toprak ve mülkiyetlerinin ellerinden alınmayacağına, hür ve rahat yaşayacaklarına dair söz verilerek

²⁰ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, s. 52.

²¹ Reşit Rahmeti Arat, *age.*, s. 500.

²² Abdulvahap Kara ve Okan Yeşilot, **Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan**, İTO Yayınları, İstanbul, s. 31.

²³ Ferhat Tamir, *age.*, s. 654.

²⁴ Envar Tarag, **Alaşın Aybın Ardağı Abılay Han**, JŞC, Gazagstan, 2003, s. 4.

²⁵ Abdulvahap Kara ve Okan Yeşilot, *age.*, s. 31.

²⁶ Seyit Sertçelik, "Rus İmparatorluğu'nun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı ve Çarlık Rusyası'nın Türklere Yönelik Politikaları", **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 618.

isyan durdurulur. Ne var ki kısa süre sonra verilen sözde durulmaz. İstilâ, kolonizasyon, ve kaleler inşa etmeye devam edilir.²⁷

5. Rus Hâkimiyetine Girmeyen Kazakların Bağımsızlık Mücadeleleri

Hürriyet ve bağımsızlıkları büyük ölçüde ellerinden giden Kazakların başlattıkları bağımsızlık hareketlerinden en büyüğü Abılay Han'ın torunu Kenasarı Kasım'ın başlattığı ve 11 yıl süren (1836-1847) harekettir. Bir diğeri onunla paralel cereyan eden İsatay Tayman'ın yönettiği ve 1838-1857 yılları arasında yapılan ayaklanmadır. Bir diğeri ise Kenasarı'nın ölümünden sonra oğlu Sadık'ın 1873 yılına kadar devam ettirdiği harekettir.²⁸

Kenasarı Han, Kazak Hanlığı'nı yeniden kurmak niyetiyle önce kendine tabi olan Kazak tayfalarını yanına alarak mücadeleye başlar. Kısa sürede güçlü bir ordu kurar. Rusların 1836'da üzerine gönderdiği orduyu yener. Ruslar, Kazak coğrafyasındaki hâkimiyetlerini büyük ölçüde kaybeder. 1841 yılında bütün cüzler onun hanlığını tanıyıp, kendisine tabi olurlar.²⁹ Rusların, istiklâl mücadelesinden vazgeçmesi için kendisine yaptıkları bütün teklifleri reddeder. Ruslar Türkistan'dan çekilmedikçe hiçbir görüşmeyi kabul etmeyeceğini söyler. Üzerine defalarca gönderilen Rus birliklerini mağlup eden Kenasarı'nın üzerine Kazak-Türk savaşçılardan oluşan ve başlarında kendi sultanları bulunan akıncı birlikleri gönderilir. Bozkırın efsanevî kahramanı Kenasarı, 21 Temmuz 1844'te bunları da hezimete uğratar. Mayıs 1845'te Ruslar çok büyük güçlerle Karatav çevresini işgal eder. Kenasarı Han, 1846'da Kök Köl tarafına çekilir. Kenasarı'nın, Kırgız Manaplarını hâkimiyeti altına alacak şayiası üzerine Kırgız Manapları Cantay ve Orman birlikleri tarafından tuzağa düşürülerek öldürülür. Çok hazin bir durumdur ki onlarca Rus birliğinin yenemediği Kenasarı Han, kardeşi Nevruz Han ile birlikte 1847 yazında, soydaşlarının hıyaneti ile öldürülür.³⁰ Manap Hoca ve Taştambeyoğlu tarafından kesilen Kenasarı'nın başının Batı Sibiryaya genel valisine gönderilmesi, bu olayın arkasında Rus parmağının olduğunu göstermektedir.

6. Rus Çarlığının Kazak Topraklarını Sahiplenmesi

Kenasarı'nın öldürülmesi ile Rusların önündeki en büyük engel kalkmış olur. Çar I. Nikola Güney Kafkasya'da yaptığı gibi Kazak coğrafyasında Kazak Türk nüfusunu azınlık durumuna düşürmek, soydaşlarının ve dindaşlarının nüfusunu ve nüfuzunu artırmak için 22 Haziran 1854'te bir ferman yayımlayarak bütün Kazak topraklarının Rusya hâkimiyeti altına

²⁷ Mehmet Saray, Rusya'nın Türkistan'da Yayılması, s. 703; Emin Özdemir, **20. Yüzyılın Başlarında Kazakistan'da Fikir Hareketleri**, Gazi Ün. S.B.E. Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 19; Abdulkadir İnan, "Dükçü İşan İsyanı", **Türk Kültürü Dergisi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., s. 11, Ankara, 1963, s. 10.

²⁸ Reşit Rahmeti Arat, **age.**, s. 501; Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, s. 179.

²⁹ K. S. Karajan, **age.**, 155.

³⁰ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, s. 185.

alındığını ve Kazakların Rus kanunlarına tâbi edildiğini ilan eder.³¹ 1853'ten 1865'e kadar Kazakistan'ın en önemli merkezleri olan Akmescit, Tokmak, Pişkek, Jumğol, Kurtka, Türkistan, Şimkent ve Taşkent şehirleri Rusların eline geçer. Ruslar bütün kaleleri, tarihî ve dinî mekânları yerle bir eder. Kazakların bütün mal varlıklarını talan ederler. Bütün direnişçiler öldürülür.³²

Rusların uluslararası hukuku hiçe sayan bu işgalci tavrına tepki, ancak kendisi gibi emperyalist bir devlet olan İngiltere'den gelir. İngilizlerin baskısı ile Rusya dış işleri bakanı Gorçakov 3 Aralık 1864'de dünya kamuoyuna şu açıklamayı yapar: "Rusya'nın Orta Asya'da karşılaştığı durum, hiçbir sosyal organizasyonu olmayan, yarı vahşi ve göçebe halklar arasındaki bütün medenî devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu tip durumlarda daha medenî olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmışlardır. Hudut bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Verilen ceza çabuk unutulmuş ve geri çekilmemiz bir nevi zayıflık addedilmiştir. Çünkü Asyalılar, görünür ve hissedilir kaba kuvvetin haricinde hiçbir şeye hürmet göstermemişlerdir. Onun içindir ki, biz, şu iki şıktan birini seçmek durumunda kaldık: Ya verdiğimiz bütün emekler, elde ettiğimiz ticarî menfaatler ve sınır boylarında kurduğumuz emniyet tertibatlarını unutup her şeyden vazgeçecektik veya bu vahşi Orta Asya memleketlerinin derinliklerine yürüyecektik. Rusya bu ikinci şıkkı tercih mecburiyetinde kaldı, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey Amerika'da, İngiltere'nin Hindistan'da, Fransa'nın Cezayir'de ve Hollanda'nın kolonilerinde yaptıkları gibi."³³

Gerekli iskân ve plânlama yapıldıktan sonra 1893'ten itibaren Rusya içlerinden büyük göçler hâlinde Rus aileler getirilerek Kazakistan'ın en verimli arazilerine ve en önemli yerleşim yerlerine yerleştirilir. 1905-1907 Devrimi yıllarında Rusya'dan 438 bin Rus aile (yaklaşık üç milyon Rus) getirilerek Kazakların elinden alınan arsa, mülk ve arazilere yerleştirilir.³⁴ 1897 yılında Kazakistan'da % 15 civarında Rus veya Slav varken, bu sayı 1916'da % 41'e çıkar.³⁵ 1905'e kadar 5.144.115 hektar 1906'ya kadar ise 30.327.940 hektar arazi Rus göçmenlerine dağıtılır. Rus askerlerine verilen 11 milyon hektar arazi ile birlikte 46.472.055 hektar arazi, ki bu arazi ülkenin işlenebilir arazisinin yarısına tekabül etmektedir, Rus göçmenlere dağıtılır.³⁶ 4.425.000 hektar olan ekili arazinin tamamı Rus kolonilerince işletilir. Mal, mülk ve arazileri ellerinden alınan Kazaklar bozkırlara itilir. Ülkenin ekseriyetini teşkil eden Kazaklar özellikle merkezî yerlerde azınlık durumuna düşürülür.³⁷ 1896-1916 yılları arasında Rusya'nın çeşitli bölgelerinden, bilhassa batı bölgelerinden Sibir Bölgesi ve Orta Asya'ya

³¹ Mehmet Saray, "Kazakistan", Türkiye Diyanet Vakfı **İslâm Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 125.

³² K. S. Karajan, **age.**, 161.

³³ Mehmet Saray, **Rusya'nın Türkistan'da Yayılması**, s. 698.

³⁴ Heyet, Kazahıstan, **Azerbaycan Sovét Ensiklopediyası II**, Bakı, 1978, s. 563.

³⁵ Saadetin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, 73.

³⁶ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, s. 162.

³⁷ Reşit Rahmeti Arat, **age.**, s. 498.

6.500.000 Rus asıllı göçmen getirilir. Bunların üçte biri Kazakistan'a yerleştirilir.³⁸ Kazakistan'a yerleştirilen bu 2.300.000 Rus nüfustan sadece 260 bini geri yurtlarına döner.³⁹ 1916 yılına gelindiğinde Rusların nüfusu 3 katından fazla arttığı hâlde Kazak Türklerinin nüfusu %14 artmıştır. Hatta bazı yerlerde Kazak nüfusu azalmıştır.⁴⁰ Rusların bütün bu emperyalist ve istilacı faaliyetleri Kazakların tahammül sınırlarını aşar ve isyan etmelerine sebep olur.

7. Türkistan Türk Tayfalarının Birlikte Ayaklanması

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Rus subaylarının ve Rus göçmenlerinin azgınlıkları, taşkınlıkları daha da artar. Göçmenlere ve savaş mağdurlarına yardım adı altında halkın elinde avucunda bir şey bırakmazlar. Rus subaylar göçmenlerden ve askerlerden kurdukları çeteler ile alenî olarak çeşitli adlar altında soygun yaparlar. Olaylar sonrasında şikâyet üzerine yapılan aramada general Madridov'un evinde 272 kilo gümüş takı ve süs eşyası bulunur. Türkistan genel valisi general Kuropatkin, yoksul halktan harp vergisi olarak 20 milyon ruble, kendisi için "hediye" olarak da 2.400.000 ruble toplatır. Askerî ihtiyaç için Kazakların hayvanları müsadere edilir. Bunlar yetmiyormuş gibi Çar II. Nikola 25 Temmuz 1916 tarihinde yayımladığı bir kararla, Türkistan ahalisinden 19-43 arasındakiler cephe gerisinde hizmet yapmak üzere askere çağırılır. Kazakları yok etmek anlamına gelen bu karar Kazakları şaşkına çevirir. Diğer bir husus Kazaklar, toplanan askerlerin büyük ihtimalle Kafkas Cephesinde veya diğer cephelerde Osmanlı Devleti'ne karşı savaştırılacaklarından endişelenirler.⁴¹ Nitekim Balkan Savaşlarında, Kırım Harbi'nde ve 93 Harbi'nde on binlerce Türkistan Türkü Osmanlı ordularına karşı savaştırılmıştır.⁴²

1916 yılında köylü isyanları başlar. Bu isyanlar bütün Kazakistan'a yayılır. Aynı zamanda Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler de ayaklanır. Her ne kadar bazı Rus subayları kasıtlı olarak bu isyanları Osmanlı Türklerinin ve Alman casuslarının yaptırdığını iddia etse de aslı yoktur. Hayit'in tespit ettiği gibi Türkistan için ümit dolu, Ruslar için ise korkunç olan bu ayaklanma birkaç kişinin teşebbüsü ile meydana gelmiş, merkezî bir yönetimi olmayan bir isyandır. Kesinlikle organize bir hareket olmayıp tamamen halkın Rus zulmüne tepkisi olarak doğmuştur.⁴³ Ruslar bu isyanı bahane eder resmen katliam yapmışlardır.⁴⁴ Kazak, Kırgız,

³⁸ Djordj Demko, **Orıstardın Kazakstandı Otarlavı** (1896-1916), Gılım, Almatı, 1997, s. 42, 64.

³⁹ **Age.**, s. 70.

⁴⁰ **Age.**, s. 171.

⁴¹ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'e Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 427; Abdulkadir İnan, "Türkistan'da 1916 Yılındaki Ayaklanma", **Türk Kültürü Dergisi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S. 12, Ankara, 1963, s. 27 vd.

⁴² Fahri Valehoğlu, "Kırım Savaşı ve Garapapaglar", **Garapapaglar Jurnalı**, S. 8, Tiflis, 2007, s. 8.

⁴³ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, s. 209.

⁴⁴ Abdulkadir İnan, ("Türkistan'da 1916 Yılındaki Ayaklanma", s. 26.) yetkili bir komünist Rus yöneticisi olan George Safarov'un eserinden naklen verdiği bilgiye göre Safarov bu isyanın bastırılmasını şöyle ifade eder: Ruslar bu isyanı, "istinno – russkaya podlost" (gerçek Rus alçaklığı) ile bastırmıştır. "...Bu ülkede masallardaki gibi zenginleşmiş Rus göçmenleri yerli fakir halkın toprak parçasını ve ev-barkını ellerinden alıyorlardı. Burada gerçek Rus alçaklığı-

Özbek ve Türkmen bölgelerine gönderilen 15'er bin kişilik Rus orduları, silahlandırılan 9 bin Rus göçmeni ile birlikte şehir kasaba ve köylerde aylarca katliâm yapmışlardır. Binlerce insan idam edilmiş, yüz binlerce öldürülmüş, iki yüz binden fazla Kazak ve Kırgız, Çin yönetimindeki Doğu Türkistan'a sığınmıştır. Binlerce Türkistanlı kürek cezasına mahkûm edilmiştir. Sonraki yıllarda bazı Sovyet basını bu ihtilâlin büyük bir millî kurtuluş, Çarlığa karşı muazzam bir isyan olduğunu yazmıştır. Bu isyanda Kazaklarda Abdulgaffar, Kırgızlarda Şabdan Cantayoğlu, Türkmenlerde Cüneyd Han, Özbeklerde Cızaklı Nezir Hoca Abdullah-oğlu öne çıkan isimlerdir.⁴⁵ Hayit'in Rus kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre 673 bin Kazak öldürülmüştür. Ayaklanma önderlerinden 347 kişi idam edilmiştir. Yargısız infaz yapıldı denilmesin diye 228 kişi ağır hapis cezasına çarptırılmış, 129 kişinin hürriyeti kısıtlanmıştır. 168 bin Kazak Sibiry'a sürgün edilmiş, 3 yüz bin Kazak ve Kırgız Doğu Türkistan'a kaçmıştır⁴⁶

8. Kazakların Diriliş Mücadelesi

Bozkır Genel Valiliği'ndeki milliyetçi Türk (Kazak) aydınları, 1906'da Bükey Han'ın başkanlığında "Kazak Anayasal Demokratik Partisi"ni kurarlar. Kazak Duma milletvekillerinin pek çoğu partiye katılır. Mir Yakup Dulat, Baytursun gibi büyük yazar ve şairler görev alırlar. Bunlar 1917 ihtilâline kadar millî şuuru uyandırmak ve toprak meselesini halletmek için çalışırlar. Ceditçiler açıkça meydana çıkarlar. Bir yandan yenileşme bir yandan da hürriyet talep ederler. Mir Yakup Dulat'ın "Uyan Kazak" şiiri bu dönemin eseridir. Şair Abdul Rauf Fitret 1916'da yazdığı "Gözünü Aç" adlı şiirinde 150'den fazla bu dönem Türkistan şairinin bakış açısını hülâsa etmektedir: "Ey Büyük Türk Halkı, gözünü aç! Türkistan'da zalimler olmasın! Kimin oğlusun düşün! Gözünü aç dünyayı gör, sönmekte olan ateşleri yak! Toprak altında yatan atanı unutma! Sen Türk, esirliği kabul edebilecek misin?" diye millete seslenir.⁴⁷ 5-10 Nisan 1917'de yapılan I. Kazak Kongresi'nde hareketin lideri Bükey Han hedeflerinin millî kurtuluş olduğunu ve kurtuluş saatinin de geldiğini ilân eder. Orenburg'da yapılan II. Kazak Kongresi'nde (21-26 Temmuz 1917) partinin adı "Alaş-Orda"⁴⁸ olarak değiştirilir.⁴⁹

nın sınırı yoktu... 1916 yılında siper ve ağır cephe hizmetleri için seferberlik ilân edildi. Halkın hiddet ve kini son haddini bulmuştu, balta, kazma ve sopa ile isyan ettiler. İsyanın bastırılması korkunç ve pek vahşiyâne oldu... Cızak kazasındaki bir çok köy yerle bir edildi. Heapsız kadın, çoluk, çocuk, ihtiyar öldürüldü, mal ve mülkleri Rus askerlerine verildi." Koloniyalnaya revolyutsiya, Moskova, 1921, s. 50.

⁴⁵ Abdulkadir İnan, "Türkistan'da 1916 Yılındaki Ayaklanma", s. 29.

⁴⁶ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, s. 209.

⁴⁷ Baymirza Hayit, **Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri**, Kardeş Matbaası, Ankara, 1971, s. 7.

⁴⁸ "Alaş" Kazak ve Kırgızlarca ulu ataları kabul edilen efsanevî kahramandır. Alaş Han (Orda Han) adını birleştirici olacağı kanaati ile partilerine ad olarak koymuşlardır (Auyessova, **Kazakistan'da Sovyet Siyaseti**, s.27).

⁴⁹ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, s. 252.

Ekim İhtilâli, bu millî harekete yeni sorumluklarla birlikte yeni hareket alanı doğurur. İhtilalle birlikte Kazakistan'ın kırsal kesimleri Rus asker ve işçilerinin yağma alanı hâline gelir. Rus göçmenleri ve askerleri kendilerini bölgenin efendileri olarak görmeye başlar. Bu durumun önüne geçmek için Alaş-Ordacılar bir Muhtar Kazak Hükümeti kurmaya çalışırlar. 18-26 Aralık 1917'de Orenburg'da yapılan 3. Kazak Kongresi'nde Semey şehri başkent olmak üzere Ali Han Bükey Han başkanlığında Alaş-Orda adında bir Kazak hükümeti kurulur. Birbirleriyle çatışma hâlinde bulunan Kızılordu ve Beyazordu, Alaş-Orda Hükümeti'nin varlığı konusunda aynı safta yer alarak karşı çıkarlar. Ocak 1918'de Baytursun başkanlığındaki bir heyet, Stalin ile görüştüğünde onlara "Kazak-Kırgız Muhtar Hükümeti'ni tanıyacağımı" söyler.

Ancak Stalin gizli olarak şehir proletaryası arabacı, işçi ve hamallardan oluşturduğu grubun komutasına verdiği silahlı kuvvetler ile Alaş-Orda'yı karşı karşıya getirir. Faytonculuk yapan Tungaçin cumhurbaşkanı yapılarak "Sovyet Kazak Hükümeti" ilan edilir. Alaş-Orda ile Rus Sovyet Kazak Hükümeti arasında mücadele başlar. Sosyalist ve milliyetçi Ruslar Alaş-Orda Kazak Hükümeti'nin ortadan kaldırılması hususunda birlikte hareket ederler.⁵⁰ Alaş-Orda Hükümeti ve taraftarları bozkıra çekilir. Teklifler ve görüşmeler netice vermez. Rusların ve yerli işbirlikçilerin baskısına fazla dayanamaz. Kızılordu birlikleri Kazakistan'ı işgal ederek Temmuz 1919'da Alaş-Orda Hükümetini dağıtırlar. Yerine 20 Ağustos 1919'da Kızılorda merkezli Kazakistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulur. 1927-1928 yıllarında Kazakistan'a yeni idare düzeni kurulur. Başkent 1929'da Almatı'ya nakledilir. Bütün zenginlerin mal varlıklarına el konulur, bütün işletmeler devletleştirilir.⁵¹

8. Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan

Orta Asya'nın stratejik yerlerine kurdukları askerî tesislere ve fabrikalara Ruslar yerleştirilerek büyük koloniler oluşturulur. 1986 yılına kadar Kazakistan'ın Akmola'da 46 yerleşim yerine 30 bin, Semey'de 16 yerleşim yerine 6 bin, Yedisu'da 31 yerleşim yerine 30 bin, Sır Derya'da 55 yerleşim yerine 18 bin olmak üzere toplam 93.000 işçi getirilir.⁵² İkinci Dünya Savaşı yıllarında Rusya'da bulunan büyük sanayi merkezlerindeki fabrikaların pek çoğu, işçi ve diğer çalışanları ile birlikte Orta Asya'ya nakledilir. Kazaklarda çalışan kalifiye eleman ve işçi yoktur bahanesi ile yüz binlerce Rus, tekrar Kazakistan'ın en önemli ve stratejik yerlerine yerleştirilir. 1935 yılına gelindiğinde işçi ve memur sayısı 232 bine ulaşır. Sanayi çalışanları da 26 bine çıkar. Pek çok sanayi merkezinde Rus işçi kolonileri oluşturulur (*Arat 1997: 6/497*). Tarih boyunca Kazaklara ait bir şehir olan ve 1917'den 1924'e kadar Kazakistan'ın başkenti olan Orenburg, Rusya'ya dâhil edilir.⁵³

⁵⁰ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, s. 258.

⁵¹ Reşit Rahmeti Arat, **age.**, s. 501.

⁵² Djordj Demko, **age.**, s. 65.

⁵³ Gülnur Smagulkızı Boranbayeva, "SSCB Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki Kazak Dilinin Genel Durumu", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 1 (Kasım 2004), s. 24.

Rusların Orta Asya'ya hâkim olma gayretleri Sovyetler Birliği döneminde de devam eder. Komünist Moskova yönetimi 1927 yılında Kazakların nüfus ve nüfuzlarını azaltma politikasına büyük hız verir. Bu defa rejimin gereği olarak Kazak zenginlerinin arazileri ve malları ellerinden alınır. İhtilâlin ilk yıllarında Kazakların elinde 35 milyon baş hayvan varken bu sayı 1936'ya geldiğinde 6.853'e düşer.⁵⁴ Türkiye'nin dört katı büyüklüğündeki ülkenin beşte biri, yani Türkiye'nin dörtte üçü kadar kısmı askerî kışla, hava alanı ve poligonlarla kaplanır. Dünyanın en büyük nükleer deneme poligonu olan Nevada Poligonu burada kurulur.⁵⁵

Moskova yönetimi, Kazakistan'ı sahiplendikten sonra Kazak Türklerinin dinî, millî, siyasî, sosyal ve iktisadî hayatlarında büyük tasarruflar yapar. Bir taraftan dinî, millî, siyasî ve sosyal konularda yasaklar getirirken diğer taraftan çok acımasız iktisadî kararlar alır. Ülke varlıkları sömürülür.⁵⁶ Rus dili, kültürü hakim kılınmaya çalışılır. Kazak dili ve edebiyatı komşu Türk toplulukları Kırgız, Özbek, Türkmen veya Uygurlar ile küçük ağız farklılığı gösterdiği hâlde bu ağız farklılıklarının her birine ayrı alfabe oluşturularak, ayrı yayınlar konularak, ayrı birer dil yapılmaya çalışılır. Rusça zorunlu ortak dil yapılır.

9. 1920-1922 Açlık ve Kırgın Yılları

Birinci Dünya Savaşı'nın sefaleti yaşanırken üstüne 1916 Rus katliâmının eklenmesi, 347 kişinin idam edilmesi, 168 bin kişinin Sibiry'a sürülmesi, 300 bin kişinin Doğu Türkistan'a sığınması dolayısı ile Kazakistan'ın büyük bir felaket geçirmesinin üzerinden 3 yıl geçmeden 1920 yılında Kazaklar, "yapay kıtlık ve yoklukla" yok olma tehlikesi ile karşı karşıya getirilir. Moskova'nın hatta onları da yönetenlerin emri ile Kazaklar, büyük siyasî ve sosyal deneylerde denek olarak kullanılır. 1920 yılında havalar nispeten kurak geçer. Sovyet yönetimi tedbir alıp çare bulacağına Kazak köylüsünün elinde bulunan canlı hayvanları ve hayvan mamullerini, yağ, et ve diğer gıda maddelerini vergilerine karşılık ve zorla toplayıp Rusya'nın Moskova, Petersburg, Saratov gibi şehirlerine gönderir. Aynı zamanda Bolşevikler de Kazak kırsalında köyleri talan ederler. Sovyet yönetimi hiçbir müdahalede bulunmaz. Ülkede yokluk ve kıtlık başlar. Sovyet yönetimi Kazakların kırılmasına seyirci kalır. Bu felâkette ölenlerin sayısı Kasım 1921'de 1.508.000; 1922 yılında ise 2.303.200 kişi olur. 700 binden fazla insan Doğu Türkistan ve diğer komşu ülkelere sığınır.⁵⁷

10. 1930-1936 Açlık-Yokluk Yılları ve Aydınlar Katliâmı

Dünyayı yönetenlerin, Kazak Türklüğünü yok etme noktasına getirme plânlarının icabı olsa gerek, Sovyet yönetimi kıtlık-yokluk kurgusu altında ikinci bir imha hareketini 1930-36 yıllarında yapar. Kazakistan'da, aynı zamanda diğer Türk devletlerinde millî şuurun

⁵⁴ Reşit Rahmeti Arat, *age.*, s. 497.

⁵⁵ Manas K. Kozıbayev, *age.*, s. 322.

⁵⁶ Djordj Demko, *age.*, s. 42.

⁵⁷ Lazzat Auyessova, *Kazakistan'da Sovyet Siyaseti*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, İstanbul, 2010, s. 57.

uyandığını gören Sovyet yönetimi bunu önlemek için düşünen beyinleri tesirsiz hâle getirir. Halkın “Ziyahılar Katliâmı” dediği 1936-1937 yıllarında yapılan bu siyasî soykırımda Kazak aydınlarının % 80’i kurşuna dizilir. Bir kısmı Sibiryaya sürgüne gönderilir.⁵⁸ Sovyetler Birliği’nde yer alan bütün Türk devlet ve topluluklarında aynı yıllarda aynı uygulama yapılır, aydınlar yok edilir. Ancak Kazakistan’ın başında bulunan F. İ. Goloşekin’in gayretiyle, Moskova adına Kazakistan’da aydın katliamı ile birlikte her sınıftan halk da katliâma tabi tutulur.

Stalin Şubat 1937’de bütün idarelere özel bir talimat göndererek “halk düşmanlarının temizlenmesi”ni emreder. İçişleri komiserliğine de Yelov’u getirerek bu görevi ona havale eder. Kazakistan’da “halk düşmanı” diye bütün vatansız, milliyetçi, Türkçü aydınlar, yöneticiler, şair ve yazarlar tevkif edilir. Tutuklananların sayısı ve akıbetleri belli değildir. 1937-1939 yıllarında sadece 350’den fazla edebiyatçı, şair tutuklanır. Bunların tamamına yakını işkenceyle öldürülür. Bir kısmı da Sibiryaya sürgün edilir ve 1956 yılına kadar 18 yıl mahkûm kamplarında çalıştırılırlar.⁵⁹

Bu iki yıl içerisinde öldürülen Kazakistan Türk millî şair ve yazarlarından bazıları şunlardır: Abdul Rauf Fitret (1884-1939), Abdulhamid Süleyman Çolpan (1897-1938), Maşırık Yunus Elbek (1934’te tutuklanır, ne zaman ve nerede öldürüldüğü belli değil), Mahmud Maksud Batu (1903-1940), Abdullah Kadiri Culkunbay (1897-1939), Mir Yakub Dulat (1885-1937), Mağcan Cumabay (1984-1937), Kasım Tınıstan (1905-1936).⁶⁰ Jüsippek Aymavitov (öl. 1937), Beyimbet Maylin (öl. 1937), İlyas Jansügirov (öl. 1937).⁶¹

Moskova’dan Stalin ve Yelov, Kazakistan’da Goloşekin ve yerli işbirlikçileri Kazakistan’da hâl bırakmazlar. Kazak bozkır ve ovalarında göçebe veya yarı göçebe hayvancılık yapan, geniş yaylaları, otlakları, kışlakları olan yedi yüze yakın Kazak Beyinin toprak ve mal varlıkları zorla ellerinden alınıp halka dağıtılır. Çok geçmeden bu defa halkın elinden alınıp devletleştirilir. Pek çoğunun akıbeti belli olmaz. Kazak halkı kolektifleşmeye zorlanır.⁶² Kazak halkının bir kısmı Doğu Türkistan’a, Tacikistan’a, İran’a göçer.⁶³ “Kızıl Kırgın”⁶⁴ denilen ve 1929-1933 yılları arasında Kazakistan’da Moskova adına Goloşekin tarafından yapay olarak gerçekleştirilen açlık, kıtlık olayı ile yapılan bu soykırımda, iki milyondan fazla Kazak hayatını kaybeder.⁶⁵ Yüz binlerce insan köyünü, evini-barkını terk eder; yollara düşer. Yüz binlerce insan terminallerde, tren istasyonlarında ölür. Yüz binlerce insan, köylerde şehir-

⁵⁸ Gülnur Smagulkızı Boranbayeva, *age.*, s. 24.

⁵⁹ Baymirza Hayit, *Türkistan’da Öldürülen Türk Şairleri*, s. 14 vd.

⁶⁰ *Age.*, s. 16-52.

⁶¹ Son yıllarda yapılan araştırmalara göre, 1930-1950 yılları arasında 120 bin Kazak çalışma kamplarında eziyet görür ve bunlardan 27 binden fazlası öldürülür (Abdulvahap Kara ve Okan Yeşilot, *age.*, s. 36).

⁶² Halık Seytkemelov, *Şubırındı Kandı Boskın*, Almatı, 1993, s. 2.

⁶³ İslam Jemeney, *İran Kazaktarı*, Zerde Yayınları, Almatı, 2007, s. 3.

⁶⁴ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Jappar Ömirbek, *Kızıl Kırgın*, Elorda, Astana, 2001.

⁶⁵ Gülnur Smagulkızı Boranbayeva, *age.*, s. 24; Jappar Ömirbek, *age.*, s. 2.

lerde açlıktan can verir. Kızılyar pioner kurumunun müdürü Bibijamal ile yapılan bir mülâkatta söylenenler Sovyet yönetiminin Goloşekin'in eliyle Kazaklara yaptığı zulmü göstermeye yeterlidir:

“Kızılyar’da Pioner Kurumunun yöneticisi idim. O zaman Komsomol komitesinin rolü büyüktü. Kazakistan’ın başında bulunan Goloşekin’in siyaseti ülkeyi bunalıma sokmuştu. Bir grup komsomol çalışanını çağırıp ülkedeki kıtlığa bağlı olarak her tarafa yardıma gönderdi. Gerçek şu ki bizi görevlendirse de elimizden ne gelirdi? Kendimiz de korktuk. Evlerini, arazilerini bırakıp giden köylülerle karşılaştık. Beni Karkaralı’ya gönderdi. Karkaralı’da ölen insanları yiyen adamlar gördüm. Dahası bir kadının gözlerini kan bürümüşü, çocuk cesetini yediğini gördüm, şaşırdım. Ona bakamadım. Kadın delirmişti, konuşacak hâli yoktu. İşte Goloşekin’in siyaseti!”⁶⁶

1 Mayıs 1930 tarihi itibarıyla Kazak nüfusu 5.873.000 iken 1 Mayıs 1933 tarihine gelindiğinde 2.493.500’e düştüğü görülür. 1 Mayıs 1936’da ise 3.278.00’e çıkacaktır.⁶⁷ Farklı yıllarda yapılan başka bir nüfus tespitine göre Kazakların nüfusu 1926’da 3.628.000 iken 1939’da 2.833.000’e düşmüştür. Aynı yıllarda Rus nüfusu ise artmış, 1926’da 2.165.000 iken 1939’da 2.877.000’e çıkmıştır.⁶⁸

11. Türkistan’ı Ruslaştırma Plânları

Çar yönetimi, 18. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa’da meydana gelen hürriyet ve bağımsızlık hareketlerinden, hâkimiyeti altında tuttuğu halkların, başta Türklerin ayrılmasını önlemek, ülke bütünlüğünü korumak ve sömürüsüne devam etmek için çok enteresan çalışmalar yaptırmış, önemli tedbirler almıştır. Bu çalışmalardan biri Kazan Üniversitesi’nde Türk lehçeleri ve ilâhiyât sahasında çalışan Ortodoks Papazı Prof. N. İ. İlminski’nin projesidir.⁶⁹ Çar II. Aleksandr (1855-1881) tarafından kabul gören bu projeye göre hakimiyetleri

⁶⁶ Armiyal Tasımbekov, *age.*, s. 21.

⁶⁷ Lazzat Auyessova, *age.*, s. 64.

⁶⁸ Gülnur Smagulkızı Boranbayeva, *age.*, s. 23.

⁶⁹ Papaz Nikolay İvanoviç İlminski (1822-1891), Rus Türkoloğudur. Kazan Dinî İlimler Akademisini bitirir. 1863’te Kazan Üniversitesi’nin Türk – Tatar Bölümü’nün öğretim üyesi olur. 1871 yılında Rusya İlimler Akademisi’nin üyesi seçilir. 1871’de Kazan Muallimler Seminyası’nın müdürü görevine getirilir. 1851-1854 yıllarında Türkiye ve Mısır’a seyahat eder. Türkçe, Arapça dillerini ve Kazak, Kırgız, Tatar Türk lehçelerini öğrenir. Türk-Tatar Dilciliği Kursuna Giriş kitabını hazırlar. Kazak dilinin grameri ile ilgili ilk çalışmaları o yapar. Baburnâme, Kıssa-i Rebğuzî eserlerinin müellifidir. (Heyet, İlminski, *Azerbaycan Sovét Ensiklopédiyası IV*, Bakı, 1980, s. 426.) İlminky’nin kurduğu eğitim komisyonunda Rusların görevlendirmesi ile Kazak milliyetçilerinden eğitimci İbrahim Altınsarın ile Ercan Çolakoğlu da görev alır. Rus alfabesi ile Kazakça okuma kitaplarını Altınsarın hazırlar. Bu kitaplar Arap harfleriyle Kazan’da da yayımlanır. Diğer yandan o, İlminski’nin yakınında olmasına rağmen, kayıtlara geçmesi maksadıyla olsa gerek, ona mektup yazarak Kazaklar arasında Hıristiyanlık propagandası yapılmasına ve Kazakistan’a Rus göçmenlerinin yerleştirilmesine karşı çıkar. (Ahmet

altına aldıkları Türk devlet ve hanlıklarının birlik oluşturmaları imkânsız kılınmalıdır. Bu da onların Ruslaştırılması ile mümkündür. Ruslaştırmak da onlara Rus dilini ve Hıristiyanlığı öğretmekle olur. Onların millî kimliğini oluşturan ve birlik olmalarını sağlayan dil ve dinleri tahrip edilmelidir. Çar II. Aleksandr'ın onayı ile Rus Eğitim Bakanı D. A. Tolstov projeyi uygulamaya koyar.⁷⁰ Böylece bir taraftan Türk hanlıkları hâkimiyet altına alınırken bir taraftan da onlar dillerinden ve dinlerinden uzaklaştırılmaya çalışılır.⁷¹

İlminski'nin projesi ile Orta Asya Türk devlet ve topluluklarının ana dilleri Türk Dili, küçük ağız farklılıkları esas alınarak onlarca kurmaca dil meydana getirilir. Rus eğitim sistemi ve basın yayın kuruluşlarının da büyük desteği ile her bir Türk tayfası bir millet, onların şiveleri de birer dil gibi kurgulanır. Kurgulanan bu “diller” için önce Arap harfleri ile çeşitli alfabeler oluşturulur. 1925 yılına gelindiğinde Arap alfabesinin kadim Türk-İslâm kültür eserlerini okumaya ve hatırlamaya imkân verdiği bu alfabe ile yayımlanan kitaplar yasaklanır. 1926'da Bakü Türkoloji Kurultayı'nda Yakovlev ve başka Rus ilim adamları Latin alfabesini över ve önerirler. Bunda da amaç aynıdır. Türkleri Türk-İslâm kültüründen uzaklaştırmak. 1929'da bütün Türk Sovyetlerinde Latin alfabesi kullanılmaya başlanır. Aynı tarihlerde, hatta bir iki ay önce (Kasım 1928) Türkiye'nin Latin alfabesini kullanmaya başlamasından olsa gerek çok geçmeden bu defa bundan da vazgeçilir ve 1939-1940 yıllarında, Rus-Kiril alfabesine geçme kararı alınır. Ermenistan, Gürcistan gibi Hıristiyan halkların dil ve alfabelerine dokunulmazken, Türklerin dil ve yazıları üzerinde her türlü tasarrufu yapabilmişlerdir. Türk tayfalarının kullandığı aynı sesler ayrı harflerle gösterilerek her Türk Sovyeti için bir alfabe olmak üzere 27 alfabe, 27 yazı dili oluşturulur. Bununla da Türk devlet ve topluluklarını birbirini anlayamaz ve edebî miraslarından faydalanamaz hâle getirilirler. Her Türk topluluğu için Türk bölgelerinde açılan Rus okullarında Türklerin her bir şivesi bir dil gibi gösterilir. Rusça ise bütün Türk devlet ve topluluklarının ortak dili yapılır. Kazakların ana dili olan Türk dilinin kuzeybatı Kıpçak grubuna dâhil bir lehçesi olan Kazak Türkçesi, Türkçeden başka bir dilmiş gibi sunmaya çalışılır. Rusça öğrenimine çok önem verilir. Rusça öğrenim görmeyenlere neredeyse hayat hakkı tanınmaz.⁷² Rus dili o kadar yaygınlaştırılır ki 1979 nüfus sayımında Kazakların % 1.4'ü yani 72.311'i ana dili olarak Rusçayı bildirirler. 1980 yılına gelindiğinde yüksek okullarda öğretim dili tamamen Rusça yapılır. Bundan dolayı tabii olarak orta öğretimde Kazakça eğitim öğretim yapılan okulların sayısı azalır. Başlangıçta Kazakça öğrenim yapılan okul sayısı 4391 iken 1986'da bu sayı 2535'e düşer. 1856 okul kapanır.⁷³

Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 490 vd.)

⁷⁰ Bu konuda geniş bilgi edinmek için Mekemtas Mirzahmetov'un “Kazak Kalay Orıstandırıldı” (Kazak Nasıl Rustaştırıldı) adlı eserinde yer alan “El Kalay Orıstandırıldı” (Halk Nasıl Ruslaştırıldı), “Jér Kalay Orıstandırıldı” (Ülke Nasıl Ruslaştırıldı) ve “Sana Kalay Orıstandırıldı” (Şurur Nasıl Ruslaştırıldı) adlı makalelerine bakılabilir (Mekemtas Mirzahmetov, *age.*, s.3, 57, 90).

⁷¹ Mekemtas Mirzahmetov, *age.*, s. 3, 57, 90.

⁷² Gülnur Smagulkızı Boranbayeva, *age.*, s. 21; Lazzat Auyessova, *age.*, s. 139.

⁷³ Mekemtas Mirzahmetov, *age.*, s. 39.

Çarlık döneminde vatandaşların dilinin “Rusça”, dinin ise “Ortodoks-Hıristiyan”; Sovyetler Birliği döneminde ise dilinin “Rusça”, dinin “ateizm” milliyetinin ise “Sovyet vatandaşı” olması resmî politika kabul edilmiştir.⁷⁴

12. Kazakistan’da İslâm’ı Tesirsiz Hâle Getirme Faaliyetleri

Ruslar şuurulu ve plânlı olarak Türkler arasında birliği sağlayan en önemli unsur olan İslâm’ı tesirsiz hâle getirmek için büyük gayret sarf ederler. İlminski’nin projesi ile Çarlık döneminde başlatılan Türkleri dilinden ve dininden uzaklaştırma çalışmalarına Sovyetler Birliği döneminde hız verilir. Bolşevik ihtilâli ile birlikte Türklerin İslâm âlemi ile ilişkisi kesilir. Mescit ve medreselerin tamamına yakını kapatılır. Türklerin Müslüman olmadığı, onların Şamanî oldukları fikri yayılmaya çalışılır.⁷⁵ 1923 yılından itibaren Sovyetler Birliği bünyesindeki Türklerin İslâm âlemi ile arasına “demir perde” çekilir. 1929 yılında Arap alfabesinin kaldırılması ve bu alfabe ile yazılan eserlerin bulundurulması da yasaklanınca İslâmî eserlerle de irtibat kesilir. 1928 yılından itibaren camiler ve Kur’an Kursları kapatılır, Müslüman din adamları “asalak”, “sabotajcı” ve Alman veya Japon “casusu” olarak tutuklanırlar veya sürgüne gönderilir.⁷⁶ Çarlık döneminde ülkede 26.379 cami ve 24.321 dinî kuruluş varken 1942 yılına gelindiğinde ibadete açık 1.342 cami kalır. Ülke genelinde açılan yüzlerce “Allahsızlık Birliği” örgütleri ateizmi din olarak ihdas etmeye çalışır.⁷⁷ 1990 yıllarına gelindiğinde ülkenin içine düştüğü kötü durumun sebeplerinden birinin de halkı dinden uzaklaştırmanın olduğu konusu tartışılmaya başlar. Fakat bütün bunlar fayda etmez.⁷⁸

13. Kazak Aydınlarının Kadın ve Kızlarının Kamplara Toplanıp İşkence Yapılması

Moskova tarafından Kazakistan’ın başına getirilen Goloşekin, Moskova adına Kazakistan’ın üzerinde kızıl balyoz kesilir. 1920 yılında başlattığı Kazak aydınlarını öldürtme ve sürgüne gönderme çalışmalarını 1930’lu yıllarda daha da yaygınlaştırır. 1930’a kadar sadece Kazak aydınlarına uygulanan kamplarda toplama, işkence yapma, sürgüne gönderme işlemleri, ondan sonra kendilerine göre siyasî suçlu sayılan aydınların eşlerine de uygulanmaya başlar. 1930’lu yıllarda Halk Komiserliği tarafından 3 milyon civarında insan siyasî suçlu sayılarak Kolima, Magadan, Vorkut, Sibiryâ toplama kamplarına gönderilir. 103 bini yargılanır. Bunlardan 25 bini idam edilir. Geriye kalanların binlercesi Arhangelsk, Vologda, Yaroslav, Kalinin kamplarına gönderilir, ekseriyetinin akıbeti belli olmaz.

Öldürülen ve sürgüne gönderilen siyasî suçluların eşleri de cezalandırılır. Kazakistan’ın çeşitli bölgelerinde özel toplama ve işkence kampları kurulur. Bunlardan biri Ak-

⁷⁴ Lazzat Auyessova, *age.*, s. 140.

⁷⁵ Mekemtas Mırzahmetov, *age.*, s. 41.

⁷⁶ Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, s. 228.

⁷⁷ Lazzat Auyessova, *age.*, s. 135.

⁷⁸ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Nadim Macit, “Soğuk Savaş Sonrası Rusya’da Ulusal İdeolojinin Oluşumu, Din ve Diplomasi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X/2, İzmir, 2010, s. 97-122.

mola'da kurulan ALJİR'dir. Burada komünistlere göre halk düşmanı olan devlet üst düzey görevlilerinin, aydınların eşleri, anneleri, kız kardeşleri, kızları toplanıp işkence edilir. Bütün insanî hakları ellerinden alınan bu kadınlar 3-8 yıl arasında bu kamplarda tutulurlar. Bunlardan bazıları inşaat işlerinde, hayvan bakıcılığında, çobanlık işlerinde çalıştırılır. Bazıları yapılan kötü muamele ve işkenceden delirip ölürlür. ALJİR'e 10 binden fazla kadın götürülür.⁷⁹ Sadece 1938 yılında ALJİR'e 2.103 kadın götürülür. Bunlardan 655'i hamile veya yanlarında küçük çocukları ile gelir. Hamile kadınların tamamı burada doğum yapar.⁸⁰

ALCİR'de 1.507 bebek dünyaya gelir. Çoğu soğuktan ve açlıktan ölür. İki yaşına kadar "çocuk kombinatı"nda tutulan çocuklar daha sonra Osakarov yetimler evine gönderilir. Evlatlarını vermeyen kadınların bebekleri geceleri anneleri uyurken yanlarından alınır. Çocuğu elinden alınan annelerden pek çoğu aklını yitirir.⁸¹ Yüzlerce kadın işkence görür, ağır işlerde çalıştırılır, sakat bırakılır. Yazar-şair Saken Seyfullin'in eşi Gülbahram ölen çocuğu Ayan'ın cesedini üç gün kucaklayıp oturur.⁸² Şahmuhanov'un tespitine göre 1939 yılında Karlag Kampında tutuklu bulunan kadın sayısı 17.099'u bulmuştur.⁸³

ALJİR zulmünden kurtulmak için kadınlar toplanıp Stalin'in resmini nakışla işleyip Moskova'ya gönderirler. Cevap bile verilmez. Stalin'in ölümüne kadar bu durum devam eder.⁸⁴ Kazaklar bağımsızlıklarını ilân ettikten sonra 31 Mayıs 2007 tarihinde Nazarbayev'in katılımı ile Akmola vilayetinin Tselinograd nahiyesinin merkezi Akmola ilçesinde ALJİR kurbanları için müze açılır. Bu müzede, işkence gören kadınların resimleri, tarihî belgeler, bu konuda yazılan edebî eserler yer alır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Kazak Türklerinden 1.196.164 kişi cepheye gönderilir. 700 bin kişiye de cephe gerisinde görev verilir. Yaklaşık 4 kişiden biri askere alınır. Ne hazindir ki bunlardan tek nefer geri dönemez. Cephede ölmeyenler de Nazi esir kamplarında ölürlür. Hatta bir kısmı "Türkistan Lejyonerleri" birliklerinde Ruslara karşı savaştırılır.⁸⁵ Çok girift bir politika ile, bir nevi bunların yerine, cepheye sürülmeyen Ruslar taşınır. Bu plâni kamufle etmek için cezalandırma ve sürgün adı altında başka halklardan da bir kısım insanlar buraya sürgün edilir. Volga boylarında bulunan Alman Otonom Cumhuriyeti'nde yerleşik Almanlar, savaş sırasında Hitler Almanyası ile işbirliği yaptıkları gerekçesi ile otonom cumhuriyetleri ilga edilerek bunların 408 bin kadarı Kazakistan'a yerleştirilir.⁸⁶ Yine aynı suçlama

⁷⁹ Armiyal Tasımbekov, *age.*, s. 23.

⁸⁰ Lazzat Auyessova, *age.*, s. 127.

⁸¹ Armiyal Tasımbekov, *age.*, s. 21.

⁸² *Age.*, s. 23.

⁸³ Lazzat Auyessova, *age.*, s. 130.

⁸⁴ Armiyal Tasımbekov, *age.*, s. 23.

⁸⁵ Abdulvahap Kara ve Okan Yeşilot, *a.g.e.*, s. 37; Gülnur Smagulkızı Boranbayeva, *age.*, s. 24.

⁸⁶ 1979 yılında Merkez Komite bir karar alarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında Kazakistan'a sürgün edilen bu Almanların Akmola eyaletinde bir Alman Otonom Cumhuriyeti kurmalarına izin verir. Kazak gençleri 16 Haziran 1979'da Akmola şehrinin Lenin meydanında toplanarak, "Kazakistan Bölünemez", "Alman Otonomisine Yol Yok" pankart ve sloganları ile büyük bir protesto gösterisi yaparlar. 19 Haziran'da ikinci miting yapılır. Kararın geri çekilip, otonom

ile Lehler, Kalmuklar, Karaçaylar, İnguşlar, Çeçenler, Balkarlar, Kırım Tatarları ve Ahıska Türklerinin birçoğu Kazakistan'a gönderilir. Kazakistan'a sürgün edilen insanların sayısı 900 bini geçer.⁸⁷

1953'te Stalin'in ölümünden sonra yerine geçen Khruşçev'in isteği ile Sovyet Hükümeti, ziraâ üretimi artırmak için Sibirya ve Kazakistan'da işlenmemiş topraklardan faydalanmaya karar verir. Kazakistan'ın başında bulunan Kazak Türkü C. Şayahmedov görevden uzaklaştırılarak yerine Rus asıllı Ponomarenko getirilir. Gerekli çalışmalardan sonra 2 milyona yakın Slav asıllı göçmen Kazakistan'ın kuzey bölgelerine yerleştirilir.⁸⁸ Ayrıca ordudan terhis edilen askerlerden altı bin asker de Kazakistan'a yerleştirilir.⁸⁹

14. "16 Jeltoksan 1986" Hürriyet ve Bağımsızlık Hareketi

20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde üst üste yığılan problemler çekilmez duruma gelir. Bütün yüksek okullarda Rusça'nın öğretim dili yapılması, buna paralel olarak orta öğretimde Kazak Türkçesi ile eğitim-öğretim yapan okulların kapanmaya başlaması, ana dillerinin yok olmayla karşı karşıya kalması, Kazakistan'ın nükleer deneme poligonu hâline getirilmesi ve kimyasal deneylerin yapıldığı bir laboratuara dönüştürülmesi ile ekolojik denge'nin bozulması, Aral Gölü'nün kurumaya başlaması, 1949 yılından beri yapılan atom bombası denemeleri sebebiyle ortalama insan yaşının on yıl azalması, çocukların zihinsel ve bedensel özürü olarak dünyaya gelmeleri, çocuk ölümlerinin artması, yönetim kadrolarına tamamen Rusların tayin edilmesi, Çarlık Rusyasından beri yürütülen planlı çalışmalarla Rus nüfusunun birçok eyalette, bilhassa büyük şehirlerde çoğunluk durumuna getirilmesi, beş eyaletin Rusların ekseriyet teşkil etmesi sebebiyle Rusya'ya katılmaya çalışılması, hatta Kazakistan'ın birlik statüsünün otonom cumhuriyet statüsüne indirilmesinin konuşulmaya başlanması biriken meselelerden bazılarıdır.

Kazakistan ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinde aydınların, siyasal ve sosyal bilimcilerin defalarca katlama tabi tutulmaları, Sovyetler Birliği'ni Avrupa ülkelerinden hatta Japonlardan geri bırakır. Gorbaçov, halktan sakladıkları bu durumu Perestroika (yenilenme) ve Glasnost (açıklık) politikaları ile halka açmanın doğru olacağını düşünür. Yıllardır susturu-

cumhuriyet kurulmayacağını taahhüt etmeleri üzerine mitinglere son verilir (Abdulvahap Kara ve Okan Yeşilot, **age**, s. 40).

⁸⁷ Abdulvahap Kara ve Okan Yeşilot, **age**, s. 38.

⁸⁸ 1955'te Ponomarenko'nun yerine Brejnev, onun aynı yıl terfi ettirilip Moskova'ya alınması ile Yakovlev, 1957 yılında Baliaev, 1959'da Dinmuhammet Ahmedoviç Konayev Kazakistan'ın başına getirilir. 1962'de Konoyev'in Khruşçev tarafından alınması ile Yusupov getirilir. Brejnev'in darbeyle yeniden başa geçmesi ile Konayev de ikinci defa Kazakistan'ın başına geçer. 16 Aralık 1986 yılına kadar 22 yıl bu görevde kalır (Abdulvahap Kara ve Okan Yeşilot, **age**, s. 38 vd.).

⁸⁹ İbrahim Yarkın, "Türkistan'da İşlenmemiş Toprakların Ziraate Açılmasıyla İlgili Bazı Noktalar", **Türk Kültürü Dergisi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S. 57, Ankara 1967, s. 675.

lan halk konuşmaya başlar. Ülkenin politik sistemi yeniden yapılandırılarak bütünlük içinde gelişme beklenirken çözümler başlar.⁹⁰

Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan'da pek çok ünlü komünistler görev yapmıştır. L. Brejnev, İ. D. Yekovlev, N. İ. Beyaev ve İ. Yusupov, Dinmuhammed Ahmetuli Konayev bunlardandır. En uzun süre Komünist Parti I. Sekreteri, yani devlet başkanlığı görevini aynı zamanda politbüro üyesi de olan Konayev (1959-1962/1964-1986) yapmıştır. Konayev 16 Aralık 1976'da emekliye sevk edilip, görevden alınarak Gennadi Kolbin Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin I. Sekreterliğine getirilir.⁹¹ Bu olay bardağı taşıran son damla olur. 17 Aralık sabahı binlerce genç Merkez Komite'nin önünde toplanmaya başlar. "Kolbin Rusya'ya geri dön", "Her halka kendi lideri", "Kazakistan Kazaklarıdır" sloganları haykırılır.⁹² Gösteriler ülkeye yayılır. Komşu kardeş devlet ve topluluklardan da destek gelir. Böyle bir hareketin, en son beklenen Kazakistan'dan gelmesi Moskova'yı şaşkına çevirir. Almatı şehrinin etrafı mevcudu 70.000'e varan askerî birliklerle çevrilir. Moskova'dan 15 uçak dolusu uzman, soruşturmacı gelir. Gorbaçov, Kolbin'i Moskova'ya çekip I. sekreterliğe Nursultan Nazarbayev'i tayin eder. Bu hareketin bağımsızlık hareketi olduğu açıkça anlaşılır. Tutuklamalar, idamlar, sürgünler birbirini kovalar.⁹³

1988'de Kazakistan Komünist Parti Merkez Komitesi geçmişte haksız yeri "halk düşmanı" olarak ilan edilenlerin suçsuz olduklarını ilân etmesi; Ertesi yıl Olcas Süleymanov'un başkanlığında "Nevada-Semey Anti Nükleer Hareketi"; Muhtar Şahanov'un başkanlığında "Aral ve Balkaş" örgütlerinin kurulması halkı şuurlandırma adına önemli demokratik çalışmalar olur.

Bütün Sovyet cumhuriyetlerinde millî faaliyetlerin paralel yürümesi ve hepsinin birlikte ayağa kalkması Moskova yönetimini bir şey yapamaz duruma düşürmüştür. Türklerin bu toplu kıyamından Sovyetler Birliği hâkimiyeti altında bulunan Gürcistan, Ermenistan, Baltık Ülkeleri, Ukrayna halkları da faydalanmıştır.

24 Nisan 1990 günü Kazakistan Yüksek Sovyeti, Nazarbayev'in ifade ettiği gibi, bağımsızlığın ilk ve en önemli adımını atarak, "Devlet Başkanlığı" makamını tesis etme kararını alır. Yapılan gizli oylamada Nursultan Nazarbayev ilk devlet başkanı seçilir. 1 Aralık 1991'de Kazakistan'da yapılan ilk halk oylaması ile Nazarbayev devlet başkanı seçilir. 1 Aralık 1991'de yapılan referandumla başkanlık sistemine geçilir. İlk devlet başkanı olarak Nursultan Nazarbayev seçilir. 10 Aralık 1991 günü de Kazakistan parlamentosunda "Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"nin adı "Kazakistan Cumhuriyeti" olarak değiştirilir. 16 Aralık 1991 günü de Kazakistan'ın bağımsızlığı ilân edilir.

Kazaklar, Nazarbayev'in ifadesi ile, önceki yüzyıllarda olduğu gibi bütün 20. yüzyıl boyunca başka milletlerin rüyasına girse kâbus içinde uyanacağı olaylar yaşarlar.

⁹⁰ Nadim Macit, **agm.**, s. 101 vd.

⁹¹ Lazzat Auyessova, **age.**, s. 6.

⁹² Ebdijapar Ebdekimuli, **Kazakistan Tarihi (Erte Devirden Büginge Deyin)**, Respublikalık Baspa Kabineti, Almatı, 1997, s. 280.

⁹³ Muhtar Şahanov, **Jeltoksan Epopeyası**, bd, Almatı 2006, s. 87; Saadettin Gömeç, **age.**, s. 76.

Çok defa top yekûn kırgına uğrama tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Ancak hayata bağlılık ve hürriyet sevgisiyle eğilen başını yeniden kaldırıp, Allah'ın takdirine umut bağlarlar.⁹⁴

Sonuç ve Öneriler

Kazak Türklerinin hürriyet ve istiklallerini kaybetmelerinin ve çok büyük bedeller ödemelerinin en önemli sebeplerinden biri, merkezi idare yerine bölük pörçük hanlıklar şeklinde idare edilmeleridir. Kafkasya'nın 19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın hâkimiyetine girmesinde Dağıstan ve Azerbaycan hanlıklarının birbiriyle didişmesinin sebep olması gibi Kazakistan ve komşu Türk yurtlarının Rus işgaline uğramasına da Kazak, Kırgız, Özbek han ve cüzlerinin birbirleriyle çatışmaları sebep olmuştur. Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenler soyu bir, dili bir, dini bir kardeş halklar olduğu hâlde, en azından Avrupa Birliği gibi bir birlik oluşturacaklarına, benzer yanlış uygulamalar devam ettirilmektedir.

Kazakistan'ın yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, etrafındaki hasım milletlerin daima iştahını kabartmış ve onların husumetleri sebebiyle başı belası olmamıştır. Bu durum, eğitim, bilim ve fende geri kalmasına, ticaret ve ekonomide zayıf olmasına sebep olmuş, onların bu hâlini fırsat bilen Rusya gibi büyük güçler onları sömürge durumuna düşürmüştür.

Hürriyet ve bağımsızlığı kazanmak kadar korumak da önemli olsa gerek. Hürriyet ve bağımsızlık en iyi şekilde millî ve manevî değerlerin zinde tutulması ile korunur. Millî ve manevî hasletlerin zaafa uğratılması bağımsızlığı zaafa götürebilir. Bazı Türk devletleri çok büyük bedel ödeyerek elde ettikleri bağımsızlığı korumasını bilememiş, millî hasletlerini zinde tutamamış, rehavete düşmüş ve sonunda bunun çok büyük acısını çekmiştir. Osmanlı Türk Devleti, selevî Selçuklunun mirası üzerine Türk ruhunu ve İslâm imanını esas alarak bin bir zorlukla kurduğu muhteşem devleti, malum değerleri ihmal etmesi sebebiyle kaybedebilmiştir. Eğer Osmanlı Devleti, esasını oluşturan Türk ruhunu ve İslâm imanını gerçek anlamda geliştirip, zinde tutmasını bilseydi, kişilere kulluğu ön plâna çıkarıp, hurafe ve “mezhep” taassubunu Kur'an İslâm'ına tercih etmeseydi; devleti kuran ve sahibi olan Türk gücünü istismar etmeseydi ne yıkılırdı ne de evlatlarına o büyük acıları çektirirdi.

Kazakistan coğrafyası diğer Asya Türk devlet ve toplulukları gibi tarih boyunca çok göç vermiştir. Bu göçlerin ekserisi batıya doğru olmuştur. Bazen Atilla'nın, Cengiz'in, Timur'un askeri olarak, bazen kıtlık, yokluk veya istikrarsızlık sebebiyle olmuştur. Bu göçlerle birlikte milyonlarca asker, askerlerle birlikte sade insanlar, sanat ve sanatçılar, ilim ve düşünce insanları da gitmiştir. Bu göçler, istikrarsızlığı, sahihsizliği ve emperyalist güçlerin işgallerini davet etmiştir. Mağcan Cumabayev “Uzaktaki Kardeşime” şiirinde bunu mevzu etmiştir:

Ben kaldım yavru balaban, kanat açamam,
Uçsam diye davransam bir türlü uçamam,
Yön bulduran, yol gösteren can kalmadı;
Yavuz düşman koyar mı şimdi beni vurmada?

⁹⁴ Nursultan Nazarbayev, *Yüzyılların Kavşağında (Gasırlar Toğusunda)*, Bilig Yayınları, Ankara 2000, s. 270.

Çar ve Sovyet Rusyası, Kazakların sadece yurtlarını işgal etmekle, mal varlıklarını, sanat eserlerini yağmalamakla, insan güçlerini sömürmekle kalmamış; bunlardan en şiddetlisi ve en acımasızı, ülke insanlarını büyük güçlerin isteği ile olsa gerek, hem siyasî, hem sosyal hem de kimyasal çalışmalarda denek olarak kullanmışlardır.

Hürriyet ve bağımsızlığı kazanırken yaşanan millî ve manevî heyecan, millî gayret, millî fedakârlık, dökülen kan, verilen can, ödenen bedel unutulmamalıdır. Bunlarla birlikte bağımsızlığın tehlikeye düştüğü, hatta elden gittiği zamanlarda başa gelenler de unutulmamalıdır. Millî ve manevî hasletleri daima korumak, yaşatmak ve geliştirmek hayatî önem taşımaktadır. Hangi dönemde millî hasletler, manevî değerler ihmal veya istismar edilmiş, rehavete düşülmüş ise felaketlerle yüz yüze kalınmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, millete ve milliyete sahip çıkmanın önemini ve gereğini şöyle tembihler: *“Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki çeşitli kavimler, hep millî inançlara sarılarak, milliyet idealinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Kuvvetimizin zaafa uğradığı anda bizi tahkir ettiler, aşağıladılar. Anladık ki, kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvelâ bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti, hissen, fikren, fiilen bütün davranış ve hareketlerimizle gösterelim; bilelim ki, millî benliğini bulamayan milletler, başka milletlerin avıdır.”*

Rusların Çarlık döneminde vatandaşların dilinin “Rusça”, dininin ise “Ortodoks-Hıristiyanlık”; Sovyetler Birliği döneminde ise dilinin “Rusça”, dininin “ateizm” ve milliyetinin “Sovyet vatandaşı” olmasını resmî ideoloji olarak benimsemesi göz önüne alınarak Kazakların, dinleri İslâm’ı, dilleri Kazak Türkçesi’ni, milliyetleri Türklüğü büyük bir şuurla benimsemeleri gerekir. Her bir Kazak, adının Kazak, soyadının Türk olduğunu kesinlikle unutmamalıdır.

Çıkarılan bir sonuç da şudur ki, Müslümanları Türksüz, Türkü İslâmsız düşünmek doğru değildir. Türk âleminde bunlar tek başına maksadı temin edemez. Hâl böyle olunca hem Türklüğün hem de İslâm’ın gelişmesine ve yücelmesine çalışmalıdır. Ne Türklüğün İslâm’a verdiği renk ne de İslâm’ın Türklüğe verdiği renk unutulmalıdır. Bugünün Türk devlet ve topluluklarını yönetenler, Türklük ve İslâm gerçeğini iyi değerlendirmelidir. Rus, Rusluğunu veya Hıristiyanlığını öteleyerek bu güne gelmemiştir. Aksine bu değerlerine sahip çıkarak bu güce erişebilmiştir.

En önemlisi de şudur ki her Türk aydını son iki yüz yılda Türk devlet ve topluluklarının başına gelenleri iyi bilmelidir. Günümüzdeki meseleleri doğru yorumlayabilmek ve sağlıklı çözüm üretebilmek tamamen buna bağlıdır. Milletinin başına gelenleri bilmeyen bir aydının, milleti için sağlıklı fikir üretmesi, doğru çözüm önermesi, milletini tekrar hataya düşürmemesi pek mümkün değildir. Geçmişte Türk milletine hıyanet edenler, zulmedenler, işgal ve istilacı güçlerle işbirliği yaparak onlarca yıl, masum insanlara ve onların nesillerine haksızlık edenler asla unutulmamalıdır. Sovyetler Birliği döneminde çeşitli iftiralarla kafaları kesilen veya kafaları öne eğdirilen masum insanların, suçsuzlukları bütün dünyaya duyurulup, hakları teslim edilmelidir. Bununla birlikte zaman kaybetmeden, suçları halkını sevmek, halkını ve değerlerini satmamak, istilacılarla işbirliği yapmamak olan vatan evlatlarına,

onların karılarına, kızlarına zulmedenler tespit edilip gasp ettikleri unvanlara ve zenginliklere el konulmalıdır. Bu hainlerin adları bütün dünyaya teşhir edilmelidir. Bütün bunları yapanların yaptıkları yanına kâr bırakılmamalıdır.

Türk tarihi, ibret ve hisse alınacak kıssalar manzumesidir. Eğer Türk devlet ve toplulukları, bilhassa bu hadiselerden ibret ve hisse alırlarsa başlarına gelen felâketlerle tekrar karşılaşmazlar. Kazakların yalnız son yüz yıllık tarihleri, hangi müellifin eserinden okunursa okunsun, kadınıyla erkeğiyle Türk milletinin en kahraman boylarından biri, belki de birincisi olduğunu ortaya koyar.

KAYNAKÇA

- AHMEDAOV Galım, **Alaş “Alaş” Bolğanda**, Jalın Yayınları, Almatı, 1996.
- ALDAJUMANOV K. C., **Kazakistan Tarihi**, Köne Zamannan Büginge Deyin, Atamura Yayınları, Almatı, 2010.
- ARAT Reşit Rahmeti, “Kazakistan”, **İslâm Ansiklopedisi**, MEB Yay., İstanbul, 1997.
- AUYESSOVA Lazzat, **Kazakistan’da Sovyet Siyaseti**, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, İstanbul, 2010.
- BARTHOLD, Vassiliy Viladimiroviç, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- BORANBAYEVA, Gülnur Smagulkızı, “SSCB Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti’ndeki Kazak Dilinin Genel Durumu”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 1 (Kasım, 2004), s. 20-41.
- BUDAK Feyzullah, **Kazakistan (Dünü, Bugünü, Yarını)**, Ocak Yayınları, Ankara, 1999.
- BUDAK, Mustafa, “Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti”, **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- ÇEÇEN Anıl, **Türk Devletleri**, Yeni Avrasya Yay., Ankara, 2003.
- DEMKO Djordj, **Orıstardın Kazakstandı Otarlavı (1896-1916)**, Ğılım, Almatı, 1997.
- DEVİRİŞEVA Halide, **İşgal Döneminden (18. yy.) Günümüze Kadar Rusların Kazaklara Karşı Yürüttüğü Politikalar**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, Ankara, 2007.
- EBDEKİMULI Ebdijapar, **Kazakistan Tarihi**, (Erte Devirden Büginge Deyin), Respublikalık Baspa Kabineti, Almatı, 1997.
- ERSALİMOV Baltabek, “Kazak Degen Zatım Bar, Gayrat Degen Atım Bar”, **Alaş Aynası Gazetesi**, Almatı, 2011.
- GÖMEÇ Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

- GROUSSET Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 1980.
- HAYİT, Baymirza, **Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri**, Kardeş Matbaası, Ankara, 1971.
- , **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Heyet, İlminski, **Azerbaycan Sovét Ensiklopédiyası IV**, Bakı, 1980.
- Heyet, Kazahıstan, **Azerbaycan Sovét Ensiklopédiyası II**, Bakı, 1978.
- İNAN Abdulkadir, "Dükçü İşan İsyanı", **Türk Kültürü Dergisi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S. 11, s. 10-13, Ankara, 1963.
- , "Türkistan'da 1916 Yılındaki Ayaklanma", **Türk Kültürü Dergisi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S. 12, s. 26-30, Ankara, 1963.
- JEMENEY İslam, **İran Kazaktarı**, Zerde Yayınları, Almatı, 2007.
- KAFKASYALI Ali, "İran Kazaklarının Sosyo-Kültürel Durumu ve Şair Ebubekir Paviz", **II. Türk Dünyası Uluslararası Kültür Kongresi**, 19-25 Nisan 2010, Çeşme - İzmir.
- KARA Abdulvahap ve YEŞİLOT Okan, **Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan**, İTO Yayınları, İstanbul.
- KARA Abdulvahap, **II. Dünya Savaşı'nda Nazi Esir Kamplarında Türkistanlı Askerler**, Zindanlar ve Mahkûmlar, İstanbul, 2006.
- , **Kazakistan'ın Yeniden Doğusu 1986 Aralık Olayları**, Ufukötesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- KARAJAN K. S., **Kazakistan Tarihi**, Avtorlık Ujım, Almatı, 2009.
- KLYASHTORNY S. G. ve SULTANOV T. İ., **Kazakistan. Türkün Üç Bin Yılı**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003.
- KOZIBAYEV Manas K. ve MAJITOV Satar F., **Kazakistan Cumhuriyeti**, Çev. Aysem Nauşabayeva, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- KURAT Akdes Nimet, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'e Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- , **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- MACİT Nadim, "Soğuk Savaş Sonrası Rusya'da Ulusal İdeolojinin Oluşumu, Din ve Diplomasi", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, X/2, s. 97-122, İzmir, 2010.
- MIRZAHMETOV Mekemtas, **"Kazak Kalay Orstandırıldı"**, Atamura Yayınları, Almatı, 1993.
- , "Kazak Kalay Mengürttendi?!", **Türkistan Gazetesi**, 15 Akpan 2007, S. 657, s. 7.
- , "Kazak Kalay Mengürttendi?!", **Türkistan Gazetesi**, 23 Akpan 2007, S. 658, s. 8.
- MOLDABAYEVA Dâna, "Kazak Hanlığı'nın Kuruluşu", **Türkler**, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

- , Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme, **Bilig**, S. 21, s. 27-44, Ankara.
- NAZARBAYEV Nursultan, **Yüzyılların Kavşağında** (Çasırlar Toğusunda), Bilig Yayınları, Ankara, 2000.
- ÖMİRBEK Jappar, **Kızıl Kırgın**, Elorda, Astana, 2001.
- ÖZDEMİR Emin, **20. Yüzyılın Başlarında Kazakistan'da Fikir Hareketleri**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- RADLOFF Wilhelm, "Kazaklar ve Kırgızlar", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- RISBAY Kökiş, **Egemen Kazak Eli**, Taraz, 2009.
- RZUANGIZI Ümithan, "Jeltoksanın Tağı Bır Şındığı Aşıldı", **Nur Atsana Gazetesi** (8 Jeltoksan), Astana, 2011.
- SARAY Mehmet, "Kazakistan", Türkiye Diyanet Vakfı **İslâm Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- , Rusya'nın Türkistan'da Yayılması, **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. (2002a)
- , **Kazak Türkleri Tarihi. Kazakların Uyanışı**, İstanbul, 2003.
- SERTÇELİK Seyit, "Rus İmparatorluğu'nun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı ve Çarlık Rusyası'nın Türklere Yönelik Politikaları", **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- SEYTKEMELOV Halık, **Şubırındı Kandı Boskın**, Almatı, 1993.
- ŞAHANOV Muhtar, **Jeltoksan Epopeyası**, bd, Almatı, 2006.
- , "Jeltoksan Epopeyası", **Jas Alaş Gazetesi** (13 Jeltoksan), Almatı, 2011.
- ŞAYAHMETOV N. U., **Kazakistan Tarihi**, Almatı Kitap, Almatı, 2003.
- TABEY Mommunar, **Muzda Janğan Alav**, Navan Haziret, Almatı, 1993.
- TAMİR Ferhat, "Kazak Hanlığı", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 8, Ankara, 2002.
- TARAG Envar, **Alaştın Aybın Ardağı Abılay Han**, JŞC, Gazagstan, 2003.
- TASIMBEKOV Armiyal, **Jan Davısı ALJİR Arhipelağı**, Jalın Yayınları, Almatı, 1994.
- TOGAN A. Zeki Velidi, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1981.
- VALEHOĞLU Fahri, "Kırım Savaşı ve Garapapaglar", **Garapapaglar Jurnalı**, S. 8, Tiflis, 2007.
- YARKIN İbrahim, "Türkistan'da İşlenmemiş Toprakların Ziraate Açılmasıyla İlgili Bazı Noktalar", **Türk Kültürü Dergisi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S. 57, Ankara, 1967, s. 675-676.